

K R I T I K A

Tíz írás Fülep Lajosról

TÜSKÉS TIBOR TANULMÁNYGYŰJTEMÉNYE

Ezt a könyvet visszafelé kell olvasni. Elsőnek az utolsó, itt először megjelenő írást, Tüskés Tibor vallomását kilenc korábbi tanulmányának tárgyáról, Fülep Lajosról. Ennek ismeretében kezdhethetjük olvasni a többi tanulmányt a nehéz természetű, különös tudós életének zengővárkonyi, pécsi, budai szakaszairól, küzdelmeiről, nézeteiről. S ugyanakkora tisztelettel tekintünk Tüskés Tiborra, mint Fülep Lajosra, amiért a zsémbes öregúrtól kapott oktanal támadásra utóbb ezzel a tíz írással, ezzel a tanulmánykötettel felel. Igaz, akkor, 1966-ban ő is ingerülten, dühösen, sem tekintélyt, sem kort nem tisztelve válaszolt. Dicséretére szól az is, hogy – bár tehetné, hisz a Jelenkor nem közölte, így ki tud ma már róla? – sem Fülep érthetetlen vádjait, sem a maga kemény válaszát nem hallgatja el.

Fülep Lajos (1885–1970) filozófus, esztéta, művészettörténész, református lelkész, egyetemi tanár, akadémiai levelező tag nem annyira saját műveivel, mint inkább hatásával írta be nevét a magyar művelődéstörténetbe. Egyik tudományágában sem volt termékeny szakíró, életében mindössze egy könyve (*Magyar művészet*, 1923) jelent meg. Halála után látott napvilágot írásainak és leveleinek több gyűjteménye, születésének centenáriumára pedig emlékkönyv, majd a munkásságát bemutató pécsi tudományos ülésszak előadásait tartalmazó gyűjteményes kötet. Fodor András a naplójának kiadott részeit tartalmazó két kötetének címébe is beemelte (*Ezer este Fülep Lajossal*, 1986). Sokoldalú életművének monografikus földolgozására még senki nem vállalkozott. E gyűjtemény alapján erre legtöbb joga – és kötelessége – Tüskés Tibornak van.

1964. augusztus 13-a jelentős nap volt életében. E napon kellett otthagynia az 1958 óta szerkesztett Jelenkort, s e napon járt Fülep Lajos, Fodor András és Hernádi Gyula társaságában Zengővárkonyban. Erről a Fodor András naplójában is részletesen megörökített látogatásról írta hangulatos beszámolóját, amely kihívta ellene Fülep érthetetlen dühét. Lényegtelen apróságokba kötött bele, hogy indulatának valódi okát leplezze. Tüskés most joggal magyarázza ezt azzal, hogy Fülepet jellemzése sértette: „Fülep Lajos neve alatt a könyvtári katalógusok néhány cédulát őriznek, de ha maga keveset törődött is a különféle helyeken megjelent tanulmányainak, cikkeinek kötetbe gyűjtésével, annál inkább közreműködött és hatott alkotásainak megszületésében. Szerepe a katalizátoré, amely, anélkül, hogy maga változna, átalakulást, folyamatot indít el. Fülep Lajos hatása sokirányú és mély, s éppen a legjelentősebb alkotókat érintette. Míg magányos sétáit rója a budai hegyen, vagy tanítványokkal beszél, vitatkozik – de mindenképp a saját életműve építéséből vesz el napokat, éveket –, addig könyvespolcnyira gyűlnek a neki ajánlott írások, egyes művek és egész kötetek.”

Most sincs oka Fülep jelentőségét, szerepét másképpen látni. „Talán nem minden ok nélkül Fülepből elsősorban a nagy ösztönzőt, a kezdeményezőt, az útegyengetőt, a kiváló »katalizátort« és nem a nagy gondolkodót, a nagy rendszeralkotót, az önálló esztétikai és művészetfilozófiai opuszok megalkotóját láttam. (A »nagy mű« egyébként nem is került soha tető alá műhelyében.)” Másutt még így kerekíti ki – a jól eltalált ka-

talizátort mint kulcsszót ismételve – Fülep jellemzését: „Fülep az élőszó, a prelegálás, a peripatetikus oktatás embere volt, a határidőket nem ismerte, időérzékeltése, komponáló képessége nem úgy működött, mint a legtöbb szellemi embernek, ezért nem tudott fölkerésre, megbízásra dolgozni, s megjelent tanulmányai (szóbeli előadásai is) terjedelmes és részletező bevezetésből és gyors, sietős befejezésből állnak. Fülep katalizátor természetű szellem: ön maga nem változik, nem alakul át, nem tör önálló teljesítményre, nem vágyik a közlésre, a megjelenésre, a jelenlétre, hanem folyamatokat indít el, új fölisméréseket vált ki, alkotásra inspirál. Gyűjt, de maga nem ég.”

A természete sem lehetett könnyű. Bizonyára nem véletlen, hogy mindkét feleségtől elvált. Az elsőtől, Erdős Renée-től két lánya született, de róluk csak egyszer, orvoslánya, Veronika gyászjelentése kapcsán olvasunk. Tüskés jellemzése szerint kérlelhetetlen, szigorú, profétai lélek volt. Túltengett benne az oktatói, tanítói, szókratészi hajlam. Magát tévedhetetlennek, az igazság birtokosának hitte. Megföllebbezhetetlen modorban fogalmazott; gondolatait kihegyezett formában vetette papírra; kedvelte a katalógusszerű vagy inkább tételekben való fölsorolást: először, másodszor, harmadszor... Kötőszava a *vagy-vagy*.

És mégis... Mi a magyarázata föltűnő hatásának a magyar művészettörténetre, irodalomra, esztétikai gondolkodásra? Miért viselték el keménységét önkéntes tanítványai, sétatársai: Fodor András, Lator László, Beney Zsuzsa, Csanak Dóra, Fülöp Géza, Hernádi Gyula s a többiek? Miért ragaszkodott hozzá Weöres Sándor, Németh Lajos? Nyilván kaptak a budai Szókratészről olyan többletet, amelyért érdemes volt elviselniük szúrós modorát.

Tüskés Tibor már 1987-ben közzétette, most újra közli Fülep „maga mentségét”, 1929-ben espereséhez írott terjedelmes levelét az okmányhamisító, börtönt is ült református tanító uszításának hatása alá kerülő presbitérium ellene benyújtott vádjainak visszaverésére. Érvelése és az egyházi bíróság ítélete kétséget kizárva Fülep igazát bizonyítja, így a Tüskés címadásában sugallt párhuzam Tótfalusi Kis Miklós „maga mentségével” jogos. Mégis érdemes lett volna Tüskésnek a tíz-húsz éve még élő kortársak megfaggatásával utánajárnia, vajon nem voltak-e meg „a várkonyi zendülésnek” – holmi sajátos, „victimológiai” – okai a különc tiszteletes alkatában? Miért sikerült a szélhámos Kajdi Lajosnak Fülep ellen fordítania a presbitérium zömét? Talán nem csupán a tudós magasabbrendűsége miatt szinte természetesnek tartható irigység táplálta, hanem az ő szúrós modora is kihívta maga ellen hívei egy részének elégedetlenségét? S az is érdekelt volna, vajon a följelentők veresége után még másfél évtizedig Várkonyban lelkészkedő Fülepnek hogy sikerült dűlőznie a zendülőkkel? Azt tudjuk, hogy az új tanítóval, egykori bajai diákjával, Császár Jánossal szívélyes jó viszonyt tartott; állandóan leveleztek 1964-ig, míg az 1956 miatt elbocsátott tanító Pécsre nem költözött. Tüskés négy-öt családot többször is Fülep várkonyi jóakarói közt emleget, sőt az egyiknek, Bognár Jánoséknak lányát Fülep tartotta keresztvív alá. 1964-től velük levelezett, tőlük kért, kapott háztartása számára ételmelet, főként gyümölcsöt, s nekik viszonzta ajándékaival. Utolsó várkonyi látogatásakor, amelyen Tüskés is résztvett, már Várkony nevezetességének, hazánk legnagyobb szelídgesztenyésének fölkeresése után csak keresztkomájához látogatott el.

A kötet írásai kettő kivételével 1977 óta megjelentek; a Császár Jánossal folytatott levelezésről szóló éppenséggel a Tiszatájban (1985). A zengővárkonyi évek kapcsán Tüskés részletesen tárgyalta Fülep pécsi magántanárságának eseményeit is. Számomra külön érdekesség, hogy a Pécsről Szegedre került professzorok közt az engem is tanító Halasy Nagy Józsefnek (1885–1976) és a Tiszatáj indulásában is némi szerepet játszó

Koltay-Kastner Jenőnek (1892–1985) mennyit köszönhetett Fülep Lajos. Főként Halasy állhatatos támogatása járta ki a magántanári habilitációt, és Koltay javasolta, hogy két éves római kiküldetése alatt Fülep helyettesítse őt az olasz tanszéken. Bár Halasyt kitűnő előadónak és jó stílusú tudomány népszerűsítőnek tartottam, a hallgatóság fölött trónoló magatartása és a népi kollégiumi mozgalommal szemben kifejtett arisztokratikus nézetei miatt kissé ellenszenvvel viseltem iránta. Ma már kevesen tudják, hogy az ő cikke (*Parasztkollégium?* Szegei Kis Újság, 1946. aug. 1.) vetette föl először a janicsárképzés vádját, s erre válaszul adta Tóth Béla regényének címét: *Mi, janicsárok* (1969). Sajnos, Halasynak jórészt igaza lett: az egykori népi kollégisták egy része (tisztelet a kivételnek) az elmúlt negyven év különféle időszakában (ki 56-ig, ki azután) karrierje érdekében megfedkezett a népről, amely útjára indította. Halasy már akkor megnőtt szememben, amikor megtudtam: neki köszönhetjük, hogy Weöres Sándor megírta *A vers születése* (1939) című műhelytanulmányát. A professzor nagyvonalúságát bizonyítja, hogy ezt nemcsak elfogadta doktori értekezésként, hanem ő ösztönözte megírására a költőt. Mivel Füleppel egy évben született, föltehető, hogy barátságuk már egyetemi éveik alatt kialakult.

Tüskés Tibor külön tanulmányt szentelt Fülep nagyhatású könyvének, a *Magyar művészetnek*, amely még 1916-ban született, és először folytatásokban jelent meg a Nyugatban. Nem került el figyelmét a két változat közti különbség, így a Lechner Ödönről szóló lelkes, sőt himnikus fejtegetésnek tompítása sem. A *Magyar művészet* tudománytörténeti jelentőségét abban látja, hogy szerzője először vállalkozott a művészeti jelenségek bölcséleti szempontú elemzésére, a magyar képzőművészet elmúlt évszázadának filozófiai meghatározottságú megközelítésére. Bölcséleti alapja az objektív idealizmus, szemlélete történeti, módszere dialektikus. Kulcskategóriája a művészetek közössége és folytonossága. Fülep szerint a művészet nemzeti jellege és egyetemessége, nemzetközisége egymást kölcsönösen feltételező két fogalom. Ugyanígy korrelatív az örök és a fejlődő: állandóság nélkül nincs fejlődés, fejlődés nincs állandó nélkül; a művészetben mindig van valami örök és valami időhöz kötött. A nemzeti jelleg, úgy mond, önmagában nem esztétikai érték. A művészet nemzeti jellegét az dönti el, hogy mi sajátos vitt az egyetemes érvényű művészetbe, vagy pedig az egyetemes művészetet mint fejezte ki a maga sajátos módján.

A kötet első írása voltaképpen a befejezés, összegezés lehetne: születésének századik évfordulója alkalmából summázó összefoglalás – természetszerű ismétlésekkel – Fülep Lajos életművéről.

Ilyen műből sajnálatosan hiányzik a névmutató. Ha lett volna, kibukott volna az ellentmondás a szövegben Ernőnek, a jegyzetben helyesen említett Barátos Endréről, akiről egyébként Weöres Sándor is nagyrabecsüléssel emlékezett meg még 1944-ben a Magyar Csillagban. Érdemes lett volna a levelezésközlések kötetbe illesztéskor pótlólag megírni, él-e még Császár János (1910–?) és Bognár Jánosné (1915–?). Apró elírás, hogy 1931 decemberében még Klebelsberg lett volna a kultuszminiszter: a Bethlen-kormány lemondása, augusztus 19-e óta Ernst Sándor volt. Fülep habilitációjának késedelmes jóváhagyásában talán a kormányváltásnak is szerepe volt.

A könyv semmitmondó, nem jellemző címével (*Kedves Professzor úr*) nem vagyok kibékülve. Weöres Sándor Fülephez írt levelének sablonos megszólításából, a 125. lapról került a címlapra. Helyén jobb lett volna az alcím: *Írások Fülep Lajosról. (Pannónia könyvek, Pécs, 1995.)*

Péter Lisztló